

Figury a tropy

vypracoval: Lubomír Šůva

Poznámka: Výčet zejména figur není úplný, na to upozorňuje i Hrabák ze kterého jsem především vycházel. Figury přibývají a zanikají. V Hrabákovi lze najít vysvětlení pojmů na příkladech, oproti slovníkové literatuře je o něco méně systematický a méně obsažný.

TROPY	jednotlivé druhy přenášení významu
metafora (přenesení)	označení jednoho jevu pojmenováním jevu jiného – a srovnání nebo konfrontace obou těchto jevů na tomto základě
epiteton (přirovnání)	může být metaforické (stříbrný vítr)
oxymóron	spojení dvou pojmů, jejichž významová jádra jsou v rozporu s novým významem, v němž se tento rozpor ruší (černé světlo)
personifikace (zosobnění)	přenáší se vlastnosti živé bytosti na věc, věc se chová tak, jako by z ní vycházela činnost (bělavé páry hynou)
animizace	na věc se přenáší vlastnosti živé bytosti, ale ne lidské – termín se neujal
synestézie	zaměňují se počítky různých smyslů (sladká vůně)
katachréze	použití slova v nenáležitém kontextu (opírá se o pramen)
metonymie (přejmenování)	přenos pojmenování jednoho jevu na jev jiný na základě jejich věcné souvislosti, vnějších nebo vnitřních vztahů (nejde o vztah podobnosti, ale souvislosti)
synekdocha	vztah části k celku, vztah části a celku jedince, vztah jedince a kategorie 1) pars pro toto, část za celek (má noha tam nevkročí) 2) totum pro parte, celek za část (přišlo tam celé město) 3) species pro genere, druh za rod (syťý hladovému nevěří, lev je dravec) 4) genus pro specie, rod za druh (prsten s velkým kamenem)
hyperbola	nadsázka (už jsem to říkal stokrát)
litotes	zjemnění, opak hyperboly, často to jsou dva zápory, místo myšleného pojmu nebo předmětu jmenují předmět, pojem opačný (nemohu nepochválit)

ironie	záporný vztah se vyjadřuje vyslovením pravého opaku (To se ti povedlo!)
perzifláž (druh ironie)	ukrytý úsměšek spočívající v tom, že se něco posměšně napodobuje
paralepsis (druh ironie)	řečník předstírá, že něco přejde jako nevýznamné a tím na to upozorní (nebudu vypočítávat)
amfibolie (pochybnost)	dvojnásobná výpověď (si ibis redibis non morieris in bello)
perifráze (opis)	předmět nebo pojem nepojmenujeme přímo, ale vyjmenujeme jeho znaky („kdo v zlaté struny zahrát zná“ – básník)
andynaton (nemožné, druh perifráze)	opis pojmu nikdy (až opadá listí z dubu)
akumulace (druh perifráze)	výpočet jednotlivých pojmů místo pojmenování pojmu nadřazeného (spaly lesy, louky, pole, město = všechno spalo)
antonomasie (přejmenování)	opis jména známé osoby jménem otce (Pelleovec = Achilles), národa (Galilejský = Kristus), povolání (básník = Homér) nebo vlastnosti (silák = Herkules)
metalepsis	současná událost je připsána vzdálené příčině, (Lod' se potápí; proklínám les, kde ten stožár vyrostl.), pojmenování příčiny místo činnosti (jazyk = řeč, ruka = písmo) patří sem např. i vypuštění členů z utvořené řady (víno dělá dobrou náladu, dobrá nálada přivodí blaženost, blaženost přivádí do nebe – tedy víno přivádí do nebe); použití homonyma místo synonyma (Ferenc list)
diafora	hra s různým významem slov, zdůraznění a vyložení rozdílu mezi dvěma věcmi
antistatis (druh diafory)	hříčka s posunutým významem téhož slovo, např. obyčejným (lexikálním) a emfatickým (hledá v člověku člověka)
FIGURY	výrazové prostředky tradiční poetiky a rétoriky, spočívající v odchylkách od běžného sdělovacího jazyka; konfigurace slov, kterývh se užívá ve větším měřítku a které jsou pocit'ovány jako jazykový prostředek opakující se v různých textech (odchylka od gramatické normy – enallagé)
inverze – hyperbaton, hyperbasis	neobvyklý slovní pořádek, pomáhá upozornit na „básnickost“ textu, „vysunout“ určité slovo např. na rýmovou pozici a tím ho zdůraznit
hysteron proteron	inverze v oblasti významové, uvede se

	zmínka o něčem, co by mělo být sděleno teprve v dalším průběhu věty nebo co je logicky dáno až smyslem celé věty (ustanovil a zvažil)
asyndeton	vynechání spojek, obvykle spojky „a“ před posledním členem enumerace (výčtu), často se pojí s gradací a antiklimaxem; řada může takto působit jako perifráze pojmu
polysyndeton	nadbytek spojek, nejčastěji jde o opakování slučovacího „a“ nebo „i“; řada působí tak, že ostatní členy ve výčtu jsou stejně důležité jako základní člen
parenteze	gramaticky samostatné vložení myšlenky, oddělené od ostatního textu obyčejně pomlčkami; je na sémantické úrovni vedlejší věty
hendyadis (jedno prostřednictvím dvou)	souřadnou formou se vyjádří dvě představy, z nichž jedna je významově podřadná (zasypali ho věnci a kvítím = věnci z kvítí); spojení dvou synonym zpravidla pro zesílení dojmu
zeugma	sloveso má několik předmětů, ale hodí se jen k jednomu, na hranici enallagé (zdvihl ruce i oči)
elipsa	vynechání méně důležitých z kontextu snadno doplnitelných slov nebo vět (tělo jeho – skála na skále ležící) čímž vzniká polysémie (je možno doplnit více různých slov – např. „je“, „vypadá jako“ ap.)
brachylogie	vyjádření maximálního obsahu s co nejmenším počtem slov
figury vzniklé hromaděním	
1) hromadění hlásek	
onomatopoeie	hláskovým složením se napodobuje některý přírodní nebo zvířecí zvuk, napodobení je konvenční, různé v různých jazycích
aliterace	opakování začátečních hlásek nebo větších zvukových komplexů za sebou následujících nebo blízko sebe položených slov (přiběhl přítel; nejdražší nejsladší domove – „d“)
paronomázie (středověký název annominatio)	hromadění stejných začátečních morfémů, kořenů nebo kmenů slov
figura etymologica (druh paronomázie)	spojení slova s jeho odvozeninou (podvedený podvodník) a hromadění podobně znějících slov vytvářejících slovní hříčky (letem světem)
kalambúr	úmyslné zaměnění slov zvukově podobných

	za účelem dosažení komického nebo satirického efektu
asonance	hromadění podobných hlásek na konci slov – vokálů
konsonance	hromadění podobných hlásek na konci slov – konsonant
homoioteleuton	figura předjímající rým, opakování koncových slabik vět, větných částí i slov, užívané zprvu v emfatické funkci a později k vyznačení myšlenkových paralelismů i protikladných soudů
homoiptoton (druh homoioteleuton)	k opakování koncových slabik přistupuje ještě stejný pádový tvar
homoiarkton	užití stejného počátku slov nebo vět a větných period; svou podstatou odpovídá básnické aliteraci a anafoře v prozaickém stylu
anagram	jedno slovo je skryto v jiném slově nebo sousloví, přeházením písmen vznikne jiné slovo
akrostichon	počáteční písmena nebo slabiky veršů dávají slovo, ve středověké literatuře se tak často kóduje básníkovo jméno
telestichon	opak akrostichon; poslední hlásky n. slabiky ve verši dávají slovo
mesostichon	prostřední hlásky nebo slabiky ve verši dávají slovo
akroteleuton	spojení akrostichu s telestichem
chronogram	některá písmena ve větě, většinou graficky zdůrazněná ukrývají letopočet (X, V, I, L, M, C)
palindrom	slovo, verš, věta dává smysl i při čtení pozpátku a to buď po hláskách nebo po slabikách nebo po slovech (Anna; kobyła má malý bok)
2) opakování týchž slov	
epizeuxis	opakování stejného slova či slovního spojení za sebou v jednom verši (koulelo se, koulelo...)
anafora	opakování slov na začátku sousedních respektive blízkých celků (tři věty po sobě začínou slovem „proč“)
epifora	opakování stejného slova na konci celků (metrických, gramatických ap.)
epanastrofa (palilogie)	slovo nebo obrat se opakuje na konci jednoho celku a na začátku celku následujícího

polyptoton	opakování téhož slova v různých pádech (král králů, květ s květem líbá se), volnější forma epanastrofy
metafráze	neopakují se slova, ale pojem a to tak, že se vedle slova položí synonymum (Filodama milovala, Filodama v srdci měla); může také znamenat přepsání veršované skladby do prózy
symploké	spojení anafory s epiforou
3) hromadění celých struktur	
paralelismus	opakování podobných konstrukcí např. obdobně stavěných syntagmat nebo obdobně větné stavby 1) kladný - hromadění struktur, kt. nejsou po významové stránce protikladné 2) záporný (antiteze) – hromadí se struktury, s významem protikladným
chiasmus	paralelismus lze zaznačit jako AB – A´B´, chiasmus zase AB – B´A´, inverze obou členů se dá při napsání pod sebe vyznačit řeckým „ch“ – X (odešli včas, ale pozdě se vrátili; ambra vonná, sladká mana)
4) hromadění významů	
pleonasmus	nadbytečnost, explicitně se vyjadřuje nějaká věc obsažená implicitně v kontextu (slyšeti ušima)
tautologie	dvojí nebo vícere vyjádření téže věci (v tomto věčném položivotě, v této věčné polosmrti); v logice – definice kruhem; rovnice
epiteton	mnohá epiteta jsou významově nadbytečná (zelená travička)
amplifikace	rozšíření výpovědi tím, že se táž věc opakuje z několika hledisek
gradace	vztah stupňování; zejména v řečnických projevech následující význam označuje vždy větší kvalitu
klimax (žebřík)	gradace, postupuje se od významu „nejslabšího“ k „nejsilnějšímu“
antiklimax	opak klimaxu, zeslabování
figury řečnické	
řečnická otázka	odpověď na ni je předem dána, otázka není

	položena za účelem zjišťování něčeho, ale za účelem upoutání pozornosti na problém
řečnická odpověď	je spojena s otázkou, kterou si klade sám mluvčí a odpoví na ni neočekávaným způsobem, vzniká rozpor mezi odpovědí pravděpodobnou a skutečnou
apostrofa	řečník osloví věc nebo někoho, od koho nemůže očekávat odpověď – řečník se obrací od soudců k protivníkovi, pak k publiku či oslovuje nepřítomné osoby, obyčejně boha (lidová píseň – hvězdičko ty malá...)
aposiopesis	úmyslné přerušení řeči, jádro sdělení se zamlčí, ale protože je implicitně obsaženo v kontextu, zamlčením se postaví do středu pozornosti (jak jsem jen mohl..., ale darmo mluvit)
antiteze	konfrontují se protikladné představy, avšak spojené nadřazeným pojmem, který je slučuje
correctio	autor opraví sám sebe
deprecatio	naléhavá prosba o soucit, zejména apelováním na etické hodnoty; blízké apostrofě
diereze	rozčlenění pojmů do pojmů souřadných, přičemž se nazvou napřed jednotlivě a pak kolektivním jménem (lidé – zvířata – všechno živé), z hlediska hromadění představ se diereze nazývá accumulativ
dubitatio	řečník se obrací k publiku s otázkou jak má začít s výkladem
paradoxon	neočekávané, zdánlivě protismyslné tvrzení (zemři a živ budeš)
diafora (anakláze)	opakování téhož výrazu k vyjádření protikladu mezi jeho běžným významem a zevšeobecněním jeho některých významových rysů (only work works)

Literatura:

- Brukner, J., Filip, J.: Poetický slovník. 2. vyd. Praha 1997
 Hrabák, J.: Poetika. 2. vyd. Praha 1977
 kol.: Encyklopedický slovník češtiny. Praha 2002
 Lanham, R. A.: A Handlist of Rhetorical Terms. 2nd edition. London 1991
 Nünning, A. (ed.): Lexikon teorie literatury a kultury. Brno 2006
 Vlašín, Š. (ed.): Slovník literární teorie. 2. vyd. Praha 1984